

TÁJALAKÍTÁSI SAJÁTOSSÁGOK A DÉLKELET-VÖLGYSÉGBEN

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Mócsényi Flóra

Témavezető: Dr. Csemez Attila, DSc

Dr. Sallay Ágnes, PhD

BCE, Tájépítészeti Kar, Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

Budapest, 2009.

A doktori iskola

megnevezése: Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészet és Tájökológia Doktori Iskola

tudományága: Agrárműszaki

vezetője: **Csemez Attila, DSc**
tanszékvezető egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

Témavezető: **Csemez Attila, DSc**
tanszékvezető egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

Sallay Ágnes, PhD
egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

A jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

.....

.....

Az iskolavezető jóváhagyása

.....

A témavezetők jóváhagyása

A Budapesti Corvinus Egyetem Élettudományi Területi Doktori Tanácsának 2009. október 6-i, 240/2009. számú határozatában a nyilvános vita lefolytatására az alábbi bíráló Bizottságot jelölte ki:

BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG:

Elnöke

Jámbor Imre CSc

Tagjai

Csima Péter CSc

Balogh Ákos CSc

Gergely Erzsébet CSc

Baloghné Ormos Ilona CSc

Opponensek

Kőszegfalvi György DSc

Ligetvári Ferenc DSc

Titkár

Kollányi László CSc

Tartalom

1. Bevezetés	5
2. Cél, indoklás	5
3. Anyag.....	6
3.1 Térbeli lehatárolás.....	6
3.2 Időbeli lehatárolás	6
3.3 Irodalmi áttekintés.....	7
4. Kutatási és elemzési módszerek	8
5. Eredmény	9
5.1 Összegzés	9
5.2 Tételes megállapítások (tézisek)	13
6. Publikációk	16

1. Bevezetés

A Földön előforduló katasztrófáktól eltekintve a természeti jelenségek következményei többnyire csak hosszú idő múltán okoznak észlelhető változásokat a tájban. Gyors átalakulásokat az ember, a tájban élő, azt hasznosító népesség okozhat, okoz. Az ilyen jellegű változások természetstechnikai újítások, gazdasági fordulatok, válságok idején, járványok, háborúk után – illetve eléggé ritkán – olyankor következnek be, ha adott tájhoz tartozó lakosság helyére olyan népesség kerül, amely jelentősen eltérő természeti adottságú környezetben élt előzetesen.

Munkám tárgyának megválasztásakor hasznosnak véltem olyan „minta” térséget keresni, amelyben a fentiekben említett humán átalakulások rövid időn belül alapvető tájváltozásokhoz vezettek. Feltételeztem, hogy egy ilyen térség természeti adottságainak ismeretében, a benne bekövetkezett népességi, gazdasági, társadalompolitikai, természetstechnikai változások történetének felderítésével olyan sajátosságokat lehet felismerni, amelyek a rapid tájváltoztatások jelenségrendjében meghatározó szerepűek. A kutatásra szóba jöhető területek közül a Délkelet-Völgységet azért találtam alkalmasnak, mert lakossága a 18. századtól napjainkig kétszer is lecserélődött, népessége gyökeresen megváltozott.

Kutatásommal hozzá kívánok járulni hazánk tájtörténetének, azon belül a délkelet-völgységi táj történetének feldolgozásához. A tájtörténet a rendszerváltás óta – a korábban titkos vagy nehezen hozzáférhető történeti térképek és légifelvételek felszabadulása óta – aktuális. A tájjal, a fizikai térrel foglalkozó kutatóműhelyekben, konferenciákon folyamatos a téma jelenléte. Ezekben a munkákban azonban kisebb súlyt kapnak az irodalmiakon túlmenő empirikus adatok. Jelen értekezésben nagy hangsúlyt fektettem a természet-ember kölcsönhatás tárgyasulásának helyszíni feltárására és dokumentálására. A formai megkötöttségek miatt ezen anyagokat a szöveges rész után, a mellékletekben közlöm, ám a dolgozat lényegi elemeit alkotják.

A délkelet-völgységi táj történetében feltárt összefüggések rögzítésével hozzá kívánok járulni e terület lakossága identitástudatának, a tájhoz kötődésének erősítéséhez, valamint a térség jövőbeli tudatos tájalkításának harmonikusabbá tételéhez.

2. Cél, indoklás

A természet és az ember kölcsönhatásos alakulásának kutatásakor részleteiben ismerhető meg egy adott tájegység története. Ez az ismeret elengedhetetlen a területen jelenleg zajló folyamatok megértéséhez és a jövőbeli fejlesztések megalapozásához. A Délkelet-Völgységben zajlott eseményeket részben azzal a céllal kutatom, hogy e kevésbé ismert hazai táj történetének feltárásával jövőbeni előnyös hasznosításához, megalapozott javaslatok, módszerek kidolgozásához járulhassak hozzá.

A kutatás célja hármas:

1. A vizsgált terület tájalkítás-történetének feltárása.
2. A tájalkítás-történet terepi gyűjtőmunkából származó empirikus adatokkal való alátámasztása
3. Tájalkítási sajátosságok megállapítása.

A Völgységben a huszadik század második felében bekövetkezett, tájmódosító hatásmechanizmust indító, a régítől alapvetően eltérő tájkarakter alakítását eredményező tényező a népességcsere volt. Az ezzel változó területhasznosítás a belterületek épületeinek, a porták hasznosításának funkcióváltását hozta magával. A termelőszövetkezeti gazdálkodással a külterületeken létesített nagyüzemi szőlők, erdők, a mesterségesen duzzasztott terjedelmes vízfelületek, halastavak keletkezésének okát, hogyanját vizsgálni és megérteni fontos, hiszen a mai táj mindezek létének, kölcsönhatásainak is következménye.

A vizsgált terület az utóbbi fél évszázadban alapvető változásoknak volt színtere. Ezek, a korábbi évszázadok alatt, a kisüzemű föld- és szőlőművelés, az istállózó állattartás idején alakult táj "képét" alapvetően megváltoztatták. A falvak lakosságának cseréje a szőlők, a meredek szántóterületek hasznosításának jelentős változtatásához, majd a természet kollektivizálásának országos kísérlete a tájban korábban alakult elemek, szerkezetek gyökeres módosulásához vezetett. Ez a térség kitűnő példa hazánk olyan területeire, melyek „kérdőjeles zónaként” szerepelnek az ország képzeletbeli térképén, számos felfedezésre, feltárásra váró olyan értékeket rejtve, melyeknek hasznosítása jelenleg megoldatlan, ám mind a helybeli lakosság, mind az oda látogatók, és ezzel az egész ország hasznára, javára válhatna.

3. Anyag

3.1 Térbeli lehatárolás

A kutatás alapjául szolgáló térség Magyarország délnyugati részén, Pécs, Bonyhád és Szekszárd között fekvő olyan terület, amely speciális táji, történeti, néprajzi alakulása miatt önálló szerves egységet képez (M3: 1.-6. kép). Saját meghatározásom szerint neveztem Délkelet-Völgységnek és a ma érvényes közigazgatás szerint nyolc, összefüggő határokkal rendelkező, Bonyhádtól keletre eső községre terjesztettem ki. Ezek a települések (betűrendben): Alsónána, Bátaapáti, Cikó, Grábóc, Mórág, Mőcsény, Ófalu és Szálka. A községek összes területe mintegy 12 000 ha (2009-es Takarnet földhivatali adatok alapján), népessége mintegy 4500 fő (2001-es KSH népszámlálási adatok alapján).

A saját meghatározás azért szükséges, mert a jelen munkában használt, tájtörténeti, területhasználati, tájszerkezet-történeti szempontú lehatárolás eltér az eddigiektől. Tájföldrajzi értelemben a Völgység Bonyhádtól nyugatra terül el, a Bonyhádtól keletre fekvő területet az irodalom a Szekszárdi-dombsághoz sorolja (Marosi, Somogyi, 1990), míg a volt közigazgatási felosztás szerint ezek a községek Ófalu és Zsibrik kivételével a Völgységi járáshoz tartoztak. A Kogutowitz Manó által közreadott közigazgatási térképen utóbbi kettő Baranya megyéhez tartozott, Ófalu ma sem Tolna megyei község (M3: 3-4. kép).

A vizsgált terület vízrajzi szempontból a Rák- és a Lajvér-patak vízgyűjtőjéhez tartozik, ám azt nem fedti le teljesen, mert a Rák-patak vízgyűjtőjéhez tartozó Kakasdot nem soroltam a vizsgált területhez, így a Mórágtól keletre eső, a Lajvér-patak vízgyűjtőjéhez tartozó településeket sem.

A kiválasztott térség földrajzi tekintetben egységes és a környező dombsági tájtól határozottan elkülönülő, sajátos geomorfológiai jellege van. Abban tér el, hogy a nyolc község területén a dombok és völgyek sűrűbben helyezkednek el, mint a szomszédos települések határainak esetében. Ez rendkívül változatos, dombokkal és patakvölgyekkel sűrűn tagolt terepfelszínt eredményez. Mozgalmassága miatt a Völgység délkeleti részét gyakran „Svájcnak” is nevezik (Kolta, 1995. p. 8.). Északról a Sötétvölgyi-erdő, délről a Mecsek erdős nyúlványai, keletről a Duna árteréből kiemelkedő, szőlővel betelepített Szekszárdi dombvonulat, nyugatról a térség történelmileg kialakult központja, a Völgységi járás volt járási székhelye, Bonyhád határolja.

A körvonalozott terület mind földrajzi, mind táji, de egyben történelmi szempontból is jól elkülönül a Duna-völgytől. A Szekszárdtól délre húzódó, vonalas jellegű dombsor markánsan jelzi a határt a Duna ártere és a tőle nyugatra elterülő dombvidék között. A természeti-földrajzi értelemben két különböző adottságú táj között – szomszédos elhelyezkedésük ellenére – a történelem során nem alakult ki népességi kapcsolat. Bizonyos értelemben kivételt képez Alsónána. A település a Bátaszéki Terézianum Apátság birtokához tartozott, amelynek a Sárköz területén három nagyterületű majorsága (puszta) volt. Az alsónánai zsellérek summásként, részes aratóként ezekben a majorságokban keresték meg a kenyérré való gabonát.

3.2 Időbeli lehatárolás

A vizsgálataim tárgyává választott Délkelet-Völgység tájhasználatára vonatkozóan már a török hódoltság idejéből állnak rendelkezésre adatok. Grábócon 1585-ben a rácok ortodox kolostort építettek és attól kezdve egyrészt a szerzetesek, másrészt híveik életmódjára vonatkozóan írásos emlékek maradtak.

A török-kor végére jelentősen megváltoztak az akkori Magyarország belső viszonyai; ez a változás olyan mértékű volt, hogy a török fennhatóság megszűnése után nemcsak a területi rendszereket kellett újjászervezni, hanem az igen gyéren lakott vidékre külföldről telepéseket kellett hozni a föld megművelésére, az elpusztult falvak újranevesítésére. Az új lakosság megjelenésével, a 18. század közepén, a korábbiaktól teljesen eltérő, időben jól lehatárolható fejlődés kezdődött a Völgységben.

Vizsgálataimat azért kezdem a 18. század elején, pár évtizeddel az új népesség megjelenése előtti állapotokra vonatkozóan, hogy kellően érzékeltessem a török-kor végére létrejött és a betelepítéssel megváltoztatott táj közötti különbséget. A kutatás másik időbeli végpontját napjaink adják, azaz a jelen anyag lezárásáig kísérem figyelemmel a választott térségben zajló eseményeket.

3.3 Irodalmi áttekintés

A tájvizsgálat alapját sok forrás adta. Törekedtem ezek minél teljesebb feltárására, ám a kutatás jellegéből adódik, hogy a jövőben is felbukkanhatnak még eddig ismeretlen, de olyan jelentős forrásértékű anyagok, amelyek indokoltá tehetik következtetéseim, megállapításaim kiegészítését, módosítását. Felhasznált kutatási forrásaim primer és szekunder csoportokba oszthatók. A primer forráskutatás során terepbejárásokat végeztem, melyek alkalmával érzékszervi észleléssel empirikus adatgyűjtést folytattam egyrészt magáról az adott tájrészletről, másrészt a táj és a benne élő ember viszonyáról. Utóbbi részvizsgálatot néprajzi gyűjtemények tanulmányozásával, szóbeli közlések és interjúk segítségével végeztem el.

Primer források:

- Terepbejárások során végzett felvételezések (7 alkalommal, minden évszakban)
- Szóbeli közlések (7 db), interjúk (7 db)
- Néprajzi gyűjtemények, múzeumi kiállítási anyagok:
  - Bonyhád, Völgységi Múzeum gyűjteménye
  - Pécs, Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye
  - Mórágyi helytörténeti gyűjtemény
  - Högyészi helytörténeti gyűjtemény
  - Ófalui Német Nemzetiségi Tájház gyűjteménye
  - Mecseknádasdi Német Nemzetiségi Tájház gyűjteménye

A táj változtatását leíró forrásanyag igen bőséges, ezért szükséges volt az általánosító, bizonyos mértékben összevont adatokból a számomra releváns, településekhez köthető, települési mélységben információt szolgáltató irodalmak kiszűrése. Az írott forrásokon kívül a kutatásban nagy szerepe volt még a térképeknek és légifelvételeknek, melyek az irodalomban megjelenő adatok helyhez kötésében, az átfogó kép kialakításában és a koronkénti összehasonlításban voltak segítségemre.

Szekunder források:

- Szöveges források: könyv, tanulmány, doktori disszertáció, konferencia kiadvány, folyóirat, internetes anyagok (részletesen ld. az Irodalomjegyzékben)
- Statisztikai források: a Központi Statisztikai Hivatal papír alapú és Interneten hozzáférhető adatállományai, népszámlálási adatok, a VÁTI Teir és Térport rendszereiből leihívható adatok
- Térképek:

A budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtárából

I. katonai felmérés XII. 30-31. szelvényei. Méretarány = 1:28800, 1783-1784

II. katonai felmérés XXX. 61-62, XXXI. 61-62. szelvényei. Méretarány = 1:28800, 1856-1860

III. katonai felmérés módosított kiadása 5461-III., -IV., 5561-I., -II. szelvényei. Méretarány = 1:50000, 1943

1:25000-es méretarányú katonai topográfiai térképek:

L34-62-A-a, b, c, d szelvények, 1953

L34-62-A-a, b, c, d szelvények, 1979

L34-62-A-a, b, c, d szelvények, 1987

Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárából

Joseph Lichtenstern térképe Tolna megyéről. 1795

Joseph Schneemann által Majláth Györgynek készített Tolna megye térkép. Méretarány = 1:45000, 1818

Tolna megye átnézeti térképe. Méretarány = 1:144000, 1870

Comitat Tolna térképe. Méretarány = 1:420000, 1880

Egyéb térképek

A Szekszárdi-dombság, a Dél-Sárköz és a Gemenci-erdő turistatérképe. Méretarány = 1:40000

Tolna megye térképe, Méretarány = 1:200000

Baranya megye térképe, Méretarány = 1:200000

Kogutowitz Manó: Magyarország vármegyéinek kézi atlasza, Tolna vármegye térképe.
Méretarány = 1:355000, 1905

Kogutowitz Manó: Magyarország vármegyéinek kézi atlasza, Baranya vármegye térképe.
Méretarány = 1:385000, 1905

Mőcsény kataszteri birtokvázlata 1934, M. kir. Áll. 11. sz. földmérési felügyelőség, No. V. 19. bf. cf., hozzáférhető: mőcsényi Polgármesteri Hivatal

Zsibrik kataszteri birtokvázlata 1864, Steueramt Bonyhád, No. V. 19. bf. cf., hozzáférhető: mőcsényi Polgármesteri Hivatal

Podolay János által 1817-ben készített felmérés és tervlap a Völgység-patak vízgyűjtőjének rendezésére, hozzáférhető: Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd

- Fényképfelvételek (saját fotók)
- Légifelvételek
A budapesti Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtárából
1953-ból
1979-ből
- Űrfelvételek
A Google Earth programon keresztül 2004-ből és 2006-ból.

4. Kutatási és elemzési módszerek

A **primer** források feldolgozásánál empirikus, analóg és digitális módszereket alkalmaztam az alábbi részletezés szerint:

A terepbejárások során egyrészt empirikusan, szabad szemmel tettem megfigyeléseket, másrészt fényképfelvételeken és szabadkézi rajzokon rögzítettem jelenségeket. A szabad szemmel folytatott vizsgálatok feltáró vagy bizonyító célzatúak voltak. Feltáró vizsgálatot olyan esetben folytattam, amikor teljesen új, más forrásból még nem ismert információt gyűjtöttem, például a térképeken, légifelvételeken rejtve maradó településépítészeti értékek feltárásakor. Bizonyító célú empirikus vizsgálatot akkor végeztem, amikor tudomást szereztem valamely tájhasználati mód, tájelem egykori létezéséről. Ilyen esetben a korábbi tájhasználat, illetve tájelem nyomait a helyszínen igyekeztem felismerni, illetve megállapítani azoknak a változásoknak az okát, amelyek az előzetesen létezett tájjelenség területén, helyén időközben lejátszódtak.

A szóbeli közlések formai szempontból interjúk vagy a kutatás tárgyáról folyó kötetlen beszélgetések voltak. Az ezekből származó adatokat folyamatosan lejegyeztem, majd később csoportosítottam. Adathiány vagy ellentmondásos információk esetén utólag pótoltam, illetve pontosítottam a korábbi beszélgetőpartnerekkel a hiányos vagy kétesnek bizonyult értesüléseket.

A néprajzi gyűjtemények és múzeumi kiállítások értékes tárgyi anyagot szolgáltatottak az egyes korokra jellemző területhasználatok megállapítására. A kutatás szempontjából releváns kiállítási anyagról digitális fotókat készítettem.

A **szekunder** források feldolgozásakor – a primer forrásokéhoz hasonlóan – empirikus, analóg és digitális módszerekkel éltem. A hatékonyabb feldolgozás érdekében a vizsgálatokat részterületekre, résztémákra bontottam (például erdészeti, mezőgazdasági tájhasználat, vízrendszer, településépítészeti, stb.). A források értelmezését mindig az adott témára fókuszálva végeztem. Az írásos dokumentumok esetében nem csak a szöveges, de a számszerű adatok is értékesnek minősültek. Utóbbiaknál törekedtem a mai mértékegységekre való átváltásra, ezzel az összehasonlíthatóságra. A számadatokat – nagyobb sorozatok esetén – táblázatokba foglaltam, grafikonokat szerkesztettem.

A tájalakítás változásainak feltárásakor a térképek különösen értékesek, nélkülözhetetlenek. Ezek feldolgozását egyrészt érzékszervi észlelésen, másrészt térinformatikai eszközök igénybevételén alapuló módszerek kombinációjával végeztem. Az első lépés az egyes korokból származó térképeknek szabad szemmel történő alapos vizsgálata, illetve értékelő összehasonlítása volt. Az eltérő és összetett szempontú összehasonlításból sokrétű információt nyertem. A szempontok között lényegesnek tekintettem a közigazgatási határokat, a felszínborítást, a vízhálózatot, a települések méretének, szerkezetének változását.

Az érzékszervi vizsgálaton túl számítógépes módszereket is alkalmaztam. A digitális fényképes állományok megjelenítéséhez, szerkesztéséhez Irfan View és Photoshop CS2 programokat használtam. A szerkesztés a különálló térképszelvények összeillesztéséből, a képminőség javításából, képrészletek kivágásából, bizonyos térképi elemek kiemeléséből állt.

A térinformatikai elemzéshez az Auto Cad 2004 programot használtam. Az AutoCad programmal egyszerű számításokat végeztem: ezzel határoztam meg az egyes területek méretét, mint például a halastavak, a vízgyűjtők területét, az egyes utak hosszát, stb.

A kutatási résztémákból nyert adatokat, információkat a disszertációban témánként gyűjtöttem össze és ismertetem. A tematizálással az volt a célom, hogy az egyes témákat mint a tájalakítás indikátorait szerepeltessem, ezzel lépésről lépésre, tájelemenként mutassam be a változtatás mértékét, szereplőit és korszakait.

A disszertáció szöveges részének befogadásának, teljeskörűbb megértésének, illusztrálásának érdekében mellékletet készítettem. A melléklet elengedhetetlenül fontos része munkámnak, mert a közölt fényképekkel és ábrákkal nem csak színesítem, hanem adott esetben bizonyítom is állításaimat.

5. Eredmény

A kutatómunka tézis jellegű eredményeinek közlése előtt hasznosnak tűnik az előzőekben leírtak rövid összefoglalása. Az összegzés lehetővé teszi azoknak a jelenségeknek a hangsúlyozását, amelyek az eltérő tartamú időszakok alatt végbement tájváltoztatások okozói voltak, illetve azt, hogy melyek voltak azok a jellegzetességek, amelyek a Délkelet-Völgység táji adottságainak módosításakor érvényesültek.

5.1 Összegzés

A Délkelet-Völgység nyolc községgel, illetve ezeknek öt lakott helyével olyan tájegység, amely természeti adottságai (főleg geomorfológiája), lakóinak létfenntartási jellegzetességei alapján – elhatárolható módon – eltért a szomszédosoktól.

A természeti adottságok közül a domborzat a meghatározó a tájalakítás, tájhasznosítás szempontjából. A völgytalpak és a dombtetők közötti szintkülönbség átlagosan száz méter. A dombok többnyire nagy dőlésszögűek, a volt szántók jelentős részének tizenöt százaléknál nagyobb a lejtése, a szőlőké helyenként a huszonöt százalékot is meghaladta. A völgyekben nagy a horizont-korlátozottság. A fennsík jellegű területek kis kiterjedésűek. A völgytalpak többsége keskeny. A völgyek mélyvonalán futó két patak közül a Lajvér a mocsényi vízvázalztó keleti oldalán délnek, a Rák-patak annak nyugati oldalán északnak tart.

A térség talaja zömmel lösz, a mórági rög, a felszíni gránit bomlása után kis területen vulkanikus málladék jelleggel. A dombokon a klimax növénytakarulás tölgy- és bükkerdő, a réteken a vízjárástól függően eltérő összetételű évelő gyeptakarulás.

A török hódoltság idején úgyszólván csak rácok laktak a maiaknak megfelelő falvakban. Önellátásra viszonylag kis területen gabonaféléket termesztettek, főként legeltető állattenyésztésből éltek. Az előnyös fekvésű domboldalakon szőlőt, kadarkát termesztettek. A férfiak jelentős része a törökök oldalán katonáskodott, ezért adómentesek voltak. A térség nagyobb hányadát borító erdőket nem irtották. Grábócon kolostort, templomot építettek, papokat neveltek. Alsónánán, a valamikori Rácánán ma is áll a templomuk. Az utolsó rácok a múlt század húszas éveiben optálással a Szerb-Horbát-Szlovén Királyságba (Szerbiába) költöztek.

A török uralom megszűnte után, a 18. század elején kevés ember élt a térségben. A visszatért birtokosoknak nem maradtak jobbágyaik, ezért Németország középső területeire küldtek verbuválókat telepeseikért. A század negyvenes éveitől kezdődően egyre nőtt az idegenből jött, szabadköltözésű földművelők száma, akikkel a földesurak telepítési szerződéseket kötöttek.

Az új otthonban nehéz sors várt rájuk. Egy régi mondás szerint az első generációnak Tod (halál) jutott, a másodiknak Not (nyomor) és csak a harmadiknak Brot (kenyér). Résztint kalákában, résztint családonként bozót- és erdőirtással, dülönként tettek művelésre alkalmassá földet. Ideiglenes veremlakásokat, később házakat, ólakat építettek.

Emberöltők tapasztalataira, nehéz munkával szerzett ismeretekre volt szükségük ahhoz, hogy az állattenyésztés fejlesztése, az istállózás és trágyázás, a takarmánynövények termesztése révén az ugaroltatást megszüntessék, és a szántóföldek teljes területén termeszthessenek. A jobbágyfelszabadítás után állandósult a falvak szántóterületeinek dűlők szerinti osztásmódja, és ezzel a természetőterületek felszínszerkezete, a négyzetes idomok geometrikus rendje. A nadrágszíjparcellás faluhatárok az országnak feltehetően egyetlen tájegységében sem voltak olyan egyneműek, mint itt, mert a Délkelet-Völgységben nem volt földtulajdonos, akinek száz holdnál nagyobb birtoka, egy tagban öt hektárnál nagyobb szántója lett volna.

A volt Völgységi járás lakói jól alkalmazkodtak a növénytermesztést érintő, azt alapvető változtatásokra készítő intézkedésekhez. Miután a járás Európa-hírű dohánytermesztése – annak 1851-es regálévá tétele után – gazdaságtalanná vált és megszűnt, a kiesett jövedelmet a bonyhádi tájfajtvá nemesített szarvasmarhák tartásával és szőlőtermesztéssel pótolták.

A telepések kezdettől fogva szőlőt műveltek. A napjárs szemponjtjából előnyös fekvésű, csak kapás művelésre alkalmas meredek lejtőkre eleinte kadarkát, aztán más fajtákat is telepítettek. A peronoszpóra ellen megtanultak bordói lével permetezni, a filoxéra pusztítása után ellenálló oltványokat telepíteni. A tőkétet ősszel fagy ellen takarták, tavasszal szükség szerint trágyáztak, (a trágyát helyenként fejen hordott kosárban vitték fel az asszonyok), kitakartak, metszettek, kötöztek, kapáltak, és ha nem verte el a jég a termést, szüreteltek.

A szőlők felső végén a több évtizedes kapálás nyomaként löszfal-mezsgye ún. „Rick” jött létre, melyen cserjék, akácok nőttek, ezeket öt-hatévenként tarolták, télen kemencefűtésre való rőzsét aprítottak belőlük. A Rickek alján hol rókák kotorékai, hol mezei négy lábúak vackai voltak. A bokrokban madarak fészkeltek. Mivel a Rickeket nem lehetett elsimítva termővé tenni, a tájhasznosítás emlékeivé, egyben értékes élőhelyekké váltak.

A belterjes rét- és legelőgazdálkodás az intenzív területhasznosítás előfeltétele. Jó és elegendő széna, friss fű nélkül sem a dombok művelésére alkalmas lovakat, sem jól tejelő teheneket nem lehet tartani, tenyészteni. A térségben a 19. század közepétől igen fejlett volt úgy a rét- és legelőgazdálkodás mint a szarvasmarhatartás és utóbbiból következően a tejgazdaság.

A fűtéshez szükséges fát – meghonosítása után – zömmel az akác adta. Azokban a falvakban, amelyeknek határában nem volt birtokos erdő, közösségi akácokat telepítettek. A méretes fákat licitálással vették, szálalva vágták. A Délkelet-Völgység Mecsek felé eső peremén települt falvak (Ófalu, Bátaapáti, Mórág) határa menti, körüli erdők kellemessé tették a helyiklimát, de kevés szántóföldet hagytak. Lakóik jórésze, főként a volt zsellérek – kis földjük művelése mellett – ezért fazekas, fafeldolgozó háziiparosok lettek.

A valamikor telkes, féltelkes jobbágyok, teljes felszabadulásuk, illetve a dohánytermesztés felhagyása után az intenzívebb szőlőtermesztésre és az istállózó állattenyésztésre tértek át. Ezért jókora istállókat, és a téli etetéshez szükséges széna tárolására nagy pajtákát építettek. A volt telkes jobbágyok, illetve zsellérek portái között egyértelmű különbséget lehet tenni a gazdasági épületek megléte illetve mérete alapján. A „portakép” az istállózó tehéntartással járó tájhasznosítás releváns meghatározója. A szőlőtermesztés, borkészítés emléke a löszfalakba vájt pincék, présházak sajátos megjelenésű sora.

A Délkelet-Völgység falvai szinte kizárólag olyan völgyekben épültek, amelyek az időjárás szélsőségeitől védettek, ahol a hosszoldalukkal délre néző lakóházak ablaksorait a tűző naptól előreugró eresz árnyékolta. Az épületek vastag falait terméskő – mórági gránit – alapon földből döngölték. A „Wicklholz” használatú földmunkákészítés, a hézagoltás, tapasztás, vakolás „sár” technológiájú volt. Az azonos anyagok, szerkezetek és az egyfajta építéstechnológia következtében a házak és ezzel az utca-, a faluképek egységesek, harmonikusak voltak. A Délkelet-Völgység nyolc községének és lakott helyeinek épületei egymás igen közeli rokonai. A „rokonság” legidősebb „tagjai” a Zsibriken és Ófaluiban álló eredeti betelepítés-kori fachwerk, illetve a favázás szerkezet emlékét formavilágában őrző házak.

A múlt század húszas éveinek végén, a harmincasok elején bekövetkezett gazdasági világválság a Völgységben is érződött: a mezőgazdasági termékeknek nem volt ára. A század harmincas éveiben németországi jövevények látogatták a Völgység falvait, és arra igyekeztek rávenni azok lakóit, hogy kedveljék meg Hitlert és eszméit. 1941-ben – amikor sokan úgy vélték, hogy Hitler megnyeri a háborút – az akkori magyar népszámlálás ívein „nyilatkozni” kellett, ki milyen anyanyelvűnek, illetve

nemzetiségűnek érzi, vallja magát. Magyarország német származású lakosságának többsége a „Volksbund” agitátoraira hallgatva mindkét rubrikába a német szót írta.

A Bonyhádon alakult „Hűséggel a Hazához” mozgalom „hűhás”-nak csúfolt tagjai német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek, a magyar nemzethez tartozónak vallották magukat. A Volksbund azt ígérte híveinek, hogy a „fajtagadókat” a győztes háború után Ukrajnába telepítik és földjeiket, házaikat ők fogják megkapni. A hűségmozgalom vezetőit a Gestapo internálta. A Volksbund volt vezetői már a háború befejezése előtt önként hagyták el az országot, a német nemzetiségűeket a háború után telepítették ki.

Bácska és a Bánság egy részének Magyarországhoz csatolása után a bukovinai székelyek többségét – a földreform-rendelet alapján – ide telepítették. A szovjet csapatok közeledténél hírére – félve a szerbek bosszújától – 1944 őszén szekerekre rakták azt, ami ráfért, és elindultak északnak. Hosszú dunántúli bolyongás után, a kimerült és kétségbeesett vándorokat 1945 tavaszán a Völgység németek lakta falvaiba telepítették. Az új környezet meredek dombjaival, a falvakban maradt, német nyelvjárást beszélő lakóival idegen volt számukra, dombot, embert ellenségesnek éreztek. A régi lakók a jötteket találták idegennek. A háború után a Délkelet-Völgységben – néhány éven át – alapvetően eltérő módon alakult régi és új lakóik sorsa, és ezzel a táj „módosulása”.

A német hadsereg megtizedelte a térség állatállományát, a szovjetek elvitték azt, ami maradt. 1945-ben az őszi munkákat ezért nem lehetett a szokásos módon elvégezni. A következő év őszére káosz alakult ki. Mind a régi, mind a földhöz jutott új lakók arra törekedtek, hogy legalább annyi gabonát vessenek, amennyi az élethez elég. Székelyeket a térség három községébe telepítettek, négy faluba máshonnan jöttek bányászok, summások, nincstelenek otthont találni, földet kapni. (Ófalu kivétel volt, német lakói otthon maradtak.) A betelepülők többsége korábban nem volt földműves, akik sík vidéken azok voltak, nem tudtak a meredek domboldalakkal mit kezdeni. A szőlők többsége műveletlen maradt, egyrészt azért, mert új gazdájuk – ha egyáltalán akadt – nem értett művelésükhöz, másrészt, mert inkább élelmiszert igyekezett termeszteni.

1945 telén rendelettel teszik kötelezővé az 1941-es népszámláláson magukat német nemzetiségűnek vallottak Németországba telepítését, aminek következtében 1946 tavaszán megtörténik a térség német lakossága nagyobb részének elűzése. 1948 tavaszától kezdődően kettős népességcsere következményei módosították a Délkelet-Völgység korábbi tájadottságait. A Csallóköz módos magyarjai nemzetiségcsere címén kényszerültek elhagyni ősi szülőföldjüket. Ingóságukat magukkal hozhatták, és mivel adott esetben családonként ezekkel több tehervagon is megtelt, nem lehetett őket a csereként Magyarországról elment, zömében nincstelen szlovákok helyére telepíteni. A közben elfogadhatatlan módszerekkel politikai hatalomhoz jutott Magyar Kommunista Párt, a Magyar Paraszt Párt segédletével elűzte otthonaikból a magukat 1941-ben magyar nemzetiségűnek vallott – többnyire tehetős – német nyelvűeket is és házaikba költöztették a Felvidékről jött szintén jómódúakat. Ez a kegyetlen eljárás – áttételesen – a termelőségcsökkenés-utópiának a félelem- és létbizonytalanság-keltéssel való megvalósíthatóságát szolgálta. A kiebrudalt „hűhás”-okat olyan kiürült, volt volksbundisták lakta falvakba költöztették, amelyekbe a felvidékiek nem mentek.

Délkelet-Völgységnek volt olyan faluja, például Bátaapáti amelyet az ország különböző részeiről jött telepesek azért hagytak el, mert korábban más foglalkozásúak lévén nem értettek a földműveléshez. Olyan község is volt, mint Zsibrik, ahová a kitelepítettek házaiba nem jött, illetve azokban nem maradt meg senki, ezért közigazgatásilag Mőcsényhez csatolták, ma megszűnőben van. A lakott helyek közül Üveghuta – felújított templomtornyától eltekintve – nyomtalanul eltűnt, vele együtt Dömörkapu és Dömörfalu. Palatinca, Kismórágó él.

A többmenetes népességcsere következményei a táj korábbi hasznosítását alapvetően megváltoztatták. A települések egyes lakossága az összeszokástól még nagyon távol, a juttatott földek művelését „hazai” tapasztalatokkal kezdte, amikor a városokból megjelentek a szervezők, azt állítva, azért sikertelenek, mert egyénileg akarnak boldogulni. A települések itt gyökértelen, kiábrándult új lakói engedtek a kényszernek és falvanként, ha úgy tűnt jobbnak, több tsz-t is alapítottak. Ezek azonban nem lettek sikeresek, mivel a többnyire dülönként tagosított domboldalak megművelésére sem elég, sem megfelelő ló, „közös” széna pedig végképp nem volt. Traktossal a nagy lejtésszögű szántókat pedig nem lehetett művelni.

Közel húsz éves kínlódás után 1969. január elsején megalakult a Völgység Népe Tsz. (A Délkelet-Völgység községei közül Alsónána, Szálka és Ófalu nem tartozott hozzá.) Megalakuláskor a tsz a hozzá tartozó falvak tízezer hektárnyi földjéből 4600-at használt, ebből mintegy 2500 ha szántó, 1300 ha erdő, közel 600 ha legelő, 110 ha nagyüzemi szőlő, 56 ha halastó volt. Egy földesúrnak ekkora birtokán kastély állt volna központként, a tsz vezetői Mőcsény volt apaállat istállóját választották annak, kellő belső átalakítással. A térség legkisebb községét – a bikaistálló mellett – földrajzi fekvése tette központtá.

Amikor a hetvenes évek végén a tsz-eket ún. termesztési rendszerekbe szervezték, a megyei illetékesek szerint a Völgység Népe Tsz területe erre nem volt alkalmas, végül felsőbb pártutasításra lett egy gabonatermesztési rendszer tagja. „Kedvezőtlen adottságú területté” minősítve gabonatermesztéshez jelentős állami támogatást kapott, a vetésterület azonban ennek ellenére már csak mindössze 1000-1200 ha volt.

A korabeli szakemberek véleménye, tapasztalata szerint – minden utasítás ellenére – a Délkelet-Völgység területe kalászosok nagyüzemi termesztésére nem alkalmas. Maradt az állattenyésztés. Cikón 580 férőhelyes tehéntartó, Grábócon nő-üsző, Bátaapátiban növendék-üsző, Mőcsényben 400 férőhelyes bikahizláló telepet, Kismórágyon juhászatot létesítettek.

A nyolcvanas években 450 ember volt a tsz „fizetési listáján”. Valószínű, hogy – példaként – Cikó vagy Mórágó második világháború előtti lakói több állatot tartottak, és műtrágyázás nélkül közel annyi gabonát termesztettek, mint a Völgység Népe Tsz öt települése területén. A tsz értékei 1989-től kezdődően kívülállók használatába, tulajdonába kerültek, maga a tsz megszűnt. A Délkelet-Völgységben a német lakosság kitelepítése előtti tulajdonviszonyoktól, területhasználattól alapvetően eltérőek alakultak az 1969-es tsz-egyesítéssel. A kárpótlás után csak a tulajdoni viszonyok változtak meg gyökeresen, a tájhasználat módja azonban nem. Azok számára akik a jelen körülmények között mezőgazdaságból kívántak megélni nem volt „visszaút” a másodi világháború előtti kisparcellás, lófogatós művelésmódhoz. A tájszerkezet maradt továbbra is olyan, amilyenné a hatvanas-hetvenes években alakították.

A Délkelet-Völgységen végighaladva ma azt tapasztaljuk, hogy a községek élnek, lakóik gondot fordítanak tulajdonuk jó karban tartására. Különösen igaz ez Szálkára, ahol a települést az ott lakó, de dolgozni eljáró értelmiségiek, szellemi foglalkozásúak virágoztatták föl a többi község közül is kiemelkedő mértékben. A jelenlegi gazdasági környezetben és tulajdonviszonyok mellett a népesség csak kisebb részének biztosít saját lakóhelye megélhetést. A lakosság többi része (fele-háromnegyede) máshova, lakóhelyén kívül jár dolgozni: a településeken nagy hangsúlyt kap a lakófunkció, de Alsónánán, Ófaluban és Szálkán, újabban Bátaapátiban az üdülés is viszonylag jelentős. A térség kedvező természeti adottságai ideális környezetet teremtenek úgy a lakófunkció betöltéséhez, mint az üdülési funkció további erősítéséhez.

A térség jövőbeli életképességének megtartása és erősítése érdekében elsőrendűen fontos, hogy a községek a lehető legnagyobb mértékben megtartsák lakosságukat. Ezen a téren igen előremutató, hogy Bátaapáti, Mőcsény és Cikó vezetői is nagy erőfeszítéseket tesznek azért, hogy különböző kedvezményekkel, juttatásokkal helyben tartsák a helyi társadalom aktív részét.

5.2 Tételes megállapítások (tézisek)

Kutatásomnak három célja volt:

1. a vizsgált terület tájalakítás-történetének feltárása a 18. századtól napjainkig,
2. a tájalakítás-történet terepi gyűjtőmunkából származó empirikus adatokkal való alátámasztása, és
3. a tájalakítási sajátosságok megállapítása.

Mindhárom kitűzött célt elértem. A 18. századtól kezdődően napjainkig primer és szekunder források segítségével részletesen feltártam és bemutattam a Délkelet-Völgység tájalakítás-történetét. A kutatás során nagy hangsúlyt fektettem a terepi gyűjtőmunka elvégzésére, a belőle kinyerhető adatok értékelésére, csoportosítására és az információk megfelelően értelmezhető és a lehető legteljesebb körű dokumentálására. Az értékelés szöveges részét követő mellékletben összegyűjtöttem a kutatás helyszíneiről származó empirikus adatokat. Végül meghatároztam a vizsgált terület tájalakítási indikátorait, amelyek segítségével részletesen ismertettem a délkelet-völgységi tájat leíró tájalakítási sajátosságokat.

A helyszíni tapasztalatok, felismerések, a helytörténet-irodalmi, levéltári kutatások eredményeként pontokba sűrített ismeretek alapján **új tudományos eredményként** az alábbiakat állapítottam meg:

1. A 18. században a Délkelet-Völgységbe telepített német nyelvű földművelők kedvező létfeltételeik megteremtésére kétszáz év alatt a domborzati adottságoknak megfelelő tájhasználatot alakítottak, amely az egyharmad-félhektáros méretű, négyzetes idomú szántók, szőlők, rétek révén mindenki számára közel azonos hozamú földekből álló, geometrikus elvű felületrendszerként tárgyiasult. Az adott korszakban a dombvidéki föld lófogatós művelésének, a tájpotenciál hasznosításának ez volt az optimális módszere, megoldása. A kistérség mintegy tízezer hektárnyi termőterületének (26 ezer parcella) hozamából 1881 és 1945 között folyamatosan közel tízezer ember élt viszonylagos jólétben, a tájjal szoros szimbiózisban.

A délkelet-völgységi dombvidék gabonatermesztéses, takarmánynövényes, belterjes állattartásos tájhasználat a lófogatós műveléssel eredményezte a hozamok optimumát.

2. A mezőgazdasági művelésű dombvidék akkor eredményez optimális hozamokat és biztosít népességének jólétet, ha a gazdálkodással generációk során szerzett ismeretek, tapasztalatok folyamatosan gyarapodva hasznosulnak, ha a szelektált növényfajták, a növelt teljesítményű igás és haszonállatok, a művelési eszközök tájjellegűvé válva, a tájnak lényegi elemeiként funkcionálnak. A dombvidéki tájpotenciált igás és istállózott állatokkal optimálisan hasznosító művelésmód évszázados tevékenység eredménye. A belterjes állattenyésztésnek az intenzív növénytermesztés a feltétele, ennek pedig az istállótrágya használata.

A Délkelet-Völgység tartamosan növelt eltartó képességét a lakosság évszázados művelési, termesztési, tenyésztési tapasztalataival tájjellegűvé tett növénykultúrák és állatfajták eredményezték.

3. A Délkelet-Völgység településeinek többsége völgykövető, a völgypatakok vizének hasznosítására, áradásainak elkerülése érdekében osztott beltelkű, illetve útvezetésű. A nagyudvarú portákon U alakot formáló – előnyös tájolású, azonos anyagú, megegyező szerkezetű – lakó-, és gazdasági épületekkel rendezett megjelenésű, szerves építészeti együtteseket képző falvak mind felszíndomborzati, mind éghajlati értelemben tájhonosak, a táj integráns elemei. A lakóépületek mérete építőik igényességéről, a gazdaságiaké arról tanúskodik, hogy a tájpotenciál belterjes állattartással történő

hasznosítására nagyméretű istállók, a széna, takarmány, szalma téli tárolására tágas pajták kellene. A valamikor istállózó állattartású falvak gazdasági épületeik méretéből ismerhetők fel.

A völgypatakok mentén, osztott telkű beltelkeken, nagy gazdasági épületű U alakú porták soraiból alakult falvak a délkelet-völgységi táj sajátos, integráns elemei.

4. Ha egy sajátos adottságú, nagy hozamú dombvidéki térséget évszázados tapasztalatokkal művelő, hasznosító népességnek megszűnik testi, lelki – szervesen egylényegű – együvé tartozása a tájjal és helyére olyan elegyes lakosság kerül, amely az új élethelyeül kijelöltől lényegesen eltérő adottságú környezetből, az ott szerzett természeti tapasztalatokkal, pszichés, esztétikai kötődésekkel érkezik, az a számára ismeretlen tájban idegennek, gyámoltalannak érzi magát. A szőlőkkel, a meredek domboldalakkal, a nagy istállókkal, pajtákkal nem tud mit kezdeni, parlagon hagyja, elhanyagolja azokat. A szőlők helyére, a meredek domboldalakra erdő kerül, a táj eltartó-képessége elkerülhetetlenül és jelentősen csökken.

A Délkelet-Völgység hét községében 505 hektáron termesztett szőlő 1945-től 1962-ig 59 hektárra, azaz közel 90%-kal csökkent, az erdőterület ugyanakkor 1465 hektárral nőtt. A terület nyolcadik falujában, Ófalun, ahol megmaradt az eredeti népesség, a szőlő területe 1945-től 1971-ig három hektárral 32-re nőtt, majd tíz év alatt (1984-re) kettőre csökkent. A valamikori püspöki erdőterület mérete 1895 és 1971 között változott, de alig nőtt (232 hektárról 258-ra).

A dombvidéken a sajátos tájhasználatot alkotott népesség helyére települt – síkvidéki természetrutinnal vagy jártasság nélkül érkezett – lakosság megváltoztatta az évszázados tájstruktúrát.

5. A kommunista utópia gazdaságpolitikai téveszméinek szolgálói a múlt század ötvenes éveiben megszüntették az egyéni gazdaságokat, hogy helyükön gépesített nagyüzemeket létesítsenek. A Délkelet-Völgység korábbi szántóföldjeinek többsége, a domborzatra való tekintettel, erőgéppel nem művelhető. A valamikor minden talpalatnyi felületen növénytermesztéssel hasznosított tájnak, karakterének – a kollektívizmus szellemét szolgálóan – alapvetően meg kellett változnia. A geometrikus alakzatú szántók szövevényéből alakult, nagy lejtésű dűlők helyére újabb erdők, a vizenyős rétekre víztározók, a jó fűvüekre – lecsapolás, drénezés után – szántóföldi növények kerültek. A táj ökonómiai, ökológiai, esztétikai adottságait, jellemzőit irreverzibilisen megváltoztatták. Az 1970-es években alakult Völgység Népe Tsz a hozzá tartozó települések tízezer hektárnyi területének a felét sem műveltette, mindössze ezer hektáron termesztett gabonát, és összesen 450 embert foglalkoztatott. Cikó vagy Mórágys kisbirtokosai – negyven évvel korábban – községenként több állatot tartottak, több gabonát termesztettek, több embert élelmeztek, mint a tsz, öt falu területét használva.

A tsz-ek megszüntették a dombvidéki táj négyzetes idomú felszínrendjét az erőgépes művelés érdekében, ennek kudarcaként a hozamok a korábbiak töredékére csökkentek.

6. A szocio-ökonómiai adottságokat és ritkábban a természetieket módosító műszaki beavatkozások külön-külön is befolyásolják, de együttesen hatva, alapvetően megváltoztatják valamely tájegység esztétikai jellegét és értékeit, ezeknek az emberre gyakorolt pszichés hatását. Hatvan évvel ezelőtt a négyzetes idomok rendje, a geometrikus alakzatok fegyelmező struktúrája határozta meg a lófogatos földművelők alkotta táj arculatát; mára az egykor domináns, feszes formák hálózata a dombvidékről véglegesen eltűnt.

Ma a változatos terepadottságokhoz idomuló, szabálytalan határvonalú legelők, a ligetes erdők és festői facsoportok, a szintvonal mentén lendületes partvonalú vízfelületek látványa nem az emberi

léptékű, hanem a természetszülte elemek, formák domináns voltának kellemes pszichés, illetve a jelentősen módosult ökológiai adottságok jóleső fiziológiai hatásait kelti, érezteti.

A tájhasználat gyökeres változtatása az eredeti ökológiai, esztétikai jelleg, értékrend alapvető módosulásával járt.

7. A 18. században, a Délkelet-Völgység újraneépítésekor a földesurak olyan volt középkori falvak völgyeibe költöztették a telepeseket, amelyeknek lakói akkor is földművelésből, állattartásból éltek. A 20. századi népességcsere, a tsz-ek megszervezése majd felszámolása után, mára megszűnt a falvak lakossága és a korábban létfeltételeiket biztosító környezetük közötti évezredes viszony, kölcsönhatás. A táj természeti és emberi alkotói közötti szimbiózis megszűnt a kistérségben, népessége – elenyésző kivételtől eltekintve – már nem él együtt a tájjal, csupán lakik benne. A termőföldnek nem tulajdonosai, létbiztonságuk nem a földtől, nem a tájtól függ, érzelmviláguk nem a független termelőé, hanem a kiszolgáltatott alkalmazotté. A géppel művelhető – a fogatosan műveltek tizedére csökkent – nagytáblás szántóföldek új gazdáit a „tájból”, de nem benne, nem vele élnek, nem helyben lakók. A „lakófalvú” szerepűvé vált települések megjelenése – a gazdasági épületek megszűnésével, az udvarok használatának és más egyébnek módosulásával – jelzi, hogy népességük elvált a természeti elemekkel uralt természetű tájtól, hogy művi környezetben, „lakótájban” éljen. A hatvan éve földért jött zsellérek, bányászok, summások, földönfutók utódai kárpoztási jegyeket kaptak, de lovat, szekeret, ekét és használatukhoz való ismereteket nem. A falvak többségében az ottmaradt és a jött öregek megszokták egymást, a fiatalok szeretik szülőföldjüket, gondozzák, szépítik házaikat, fűvet kaszálnak a virágdíszes udvarokon.

A Délkelet-Völgységben megszűnt a „bel- és a külterületek”, a táj természeti és humán alkotói közötti évezredes viszony, szimbiózis, a lakófalvakká vált települések népe nem él együtt a tájjal, csupán lakik benne.

8. A vizsgált települések közül Bátaapáti, Szálka és Ófalu fejlődik. Az első két községben különleges természeti (a bátaapáti atomtemető és a szálkai tó), míg Ófaluban humán tájalkotó elemre (a népességcsere-től mentes lakosság) épített fejlesztés érvényesül. Alsónána, Cikó, Mórág és Mőcsény lassabban fejlődik, illetve stagnál: e településeken – a jelen szocioökonómiai környezetben – nincs különösebb újonnan kiaknázható természeti- vagy humán eredetű tájpotenciál. Grábóc az utóbbi évtizedekben – a fenntartó erőt jelentő idősök otthonának bezárása óta – lemarad.

A jövőben a térség településeinek és lakosságának életében nem várható ugrásszerű változás. Azon községek fejlődnek, illetve valószínűsíthető további fejlesztés, ahol azt, a táj integráns részét képező tájalkotó elemekre alapozzák, mint például a gránit alapkőzet, a tavak és az összefogni képes aktív lakosság.

6. Publikációk

Publikáció folyóiratban

- A víz- és a tájhasználat változásai. 4D, 2. szám, pp. 49-53
- A faművesség tájtörténeti vonatkozásai a Délkelet-Völgységben a 18. századtól napjainkig. 4D, 15. szám, pp. 34-42
- A Délkelet-Völgység tájváltozásának elemzése légifotók alapján. 4D 16. szám, (In press)

Publikáció konferencia kiadványban

Magyar nyelvű full paper

- A tájalakítás sajátosságai a Dél-Völgységben a 18. Századtól napjainkig, pp 109-131, IV. Völgységi konferencia, 2005. november 26., Bonyhád
- Az erdők mennyiségének változása hazai tájakon, pp 69-72, Tavaszi Szél konferencia, 2006. május 6., Kaposvár
- A délkelet-völgységi táj és a települések változása a török kortól napjainkig, pp 315-318, A táj változásai a Kárpát-medencében VI., Település a tájban, 2006. június. 29., Tokaj

Magyar nyelvű abstract

- A Völgység vizeinek változásai, p 68, Lippay-Ormos-Vas Tudományos ü.sz., 2005. október 20., Bp.
- A tájkarakter és a tájhasználat változásának összefüggései, p 162, III. Magyar földrajzi konferencia, 2006. szeptember 6-7, Budapest
- Fejlesztési lehetőségek a délkelet-völgységi tájban, p. 163, III. Magyar földrajzi konferencia, 2006. szeptember 6-7, Budapest
- A tájalakulás kutatásának legfrissebb eredményei a Délkelet-Völgységben, p 82., Lippay-Ormos-Vas Tudományos ülésszak, 2007. november 8., Budapest

Idegen nyelvű full paper

- Land use changes in Völgység, Hungary from 18th century, pp 127-131, 5th International Conference of PhD Students, Section agriculture, 2005. augusztus 14-20., Miskolc
- The effects of land use changes to the soil in Völgység, Hungary from 18th century, pp 31-33, IP Soil I. Responsible use of soil and land and regional development. Research programme of the Academia Danubiana, 2005. szeptember, Neusiedl am See
- Changes of the landscape in Völgység, Hungary from 18th century, pp 98-103, ECLAS Conference on Landscape change, 2005. szeptember 14-18., Ankara
- How much wilderness do we need?, IP Soil II. Responsible use of soil and land and regional development. pp 32-35, Research programme of the Academia Danubiana, 2006. március 19-április 2., Neusiedl am See
- Changes in agricultural buildings in South-Tolna, p 61, V. Alföldi tud. tájgazdálkodási napok, 2006. október 26., Mezőtúr
- Effects of different agricultural background to the landscape, pp 53-57, 6th International Conference of PhD Students, Section agriculture, 2007. augusztus 12-18., Miskolc
- Changing of agricultural land use scales in Hungary form the 19th century, pp 47-52, 6th International Conf. of PhD Students, Section agriculture, 2007. augusztus 12-18., Miskolc

Idegen nyelvű abstract

- Changes of the Völgység waters, p 69, Lippay-Ormos-Vas Tudományos ülésszak, 2005. október 20., Budapest
- Changes in landscape architectural planning process, p 19, XII. Nemzetközi környezetvédelmi és vidékfejlesztési diákkonferencia, 2006. július 6., Mezőtúr
- Newest results of landscape change research in Southeast-Völgység, Lippay-Ormos-Vas Tudományos ülésszak, 2007. november 8., Budapest